

BÁLINT PÉTER

*Woolf-műrajz helyett,
a „gépverőinas” műhelyében*

TÖREDÉKEK TANDORI KILOBBANT SEJTCSEMŐK-JÁRÓL

1.

Virginia Woolfot olvasom, idestova már két éve, ez lehetne magánügy is, egy író magánügye, miként az is, hogy július hónapban, a csüggesztő nyári hőségtől a rózsalugas hűvösebe menekülve a sziesztázások idején, a kezem ügyébe került a Woolf-fordító, a legfontosabb hét Woolf-regényt magyarító Tandori épp egy esztendővel korábban datált „személyes könyve”: a *Kilobbant sejtcsomók*. E kötet számos meglepetést okozott, rögtön mindjárt és elsőként a címével, mely egy (ismerve Tandori régi Szentkuty-vonzalmát, nem tűnik frivolitásnak azt állítani: az *egyetlen*) metafora, s amelynek aligha van, volna értelme ama kettős meghatározottság nélkül, amit Tandori tulajdonít neki, tökéletessé és teljessé téve a metaforikus címet. Virginia Woolf *Hullámok* című „lírai regényéről” írja egy helyütt: „egyetlen összelobbanó sejtcsomó a hullám-mű lényege, anyaga”; mi pedig az ő művéről konstatálhatjuk: a gátakon megtörő, a homokfövenyen szétterülő tenger magába-visszahúzódnása a személyes naplójának lényege. Miből következtethetünk erre? Abból, ahogy az író műhelyében bókászásokról és az író-műfordító cerebrális alkatra valló önvizsgálatairól, London-járásokról és mondatépítkezésekről, időről időre történő betegségtünetek azonosításáról és madárkákkel együtt-léteiről ad számot jegyzeteiben, melyek végtére ez alábbiban oldódnak fel: „Igen, több nekem már nem kell, ismétlem el, Virginiából sem, ha e könyvem befejeztem. Aligha fogom őt olvasgatni, végképp nem a róla szóló irodalmat. Közelebb van ő hozzám annál. Nincs mit igazítani. Kosztolányi joggal nevezi mindig újra mértéket vevő szabóját – szemben az ítések sokaságával – intelligens embernek. De Virginia Woolf már ebből a szempontból afféle kilobbant sejtcsomó”.

A Tandori-kötet azáltal is revelációként hatott, hogy az egyszer már legszentebb magánügyből irodalomává avatottat, a fordítás nyilvánosság elé tárt magánügyével együtt volt képes személyessé tenni tárgyát: Woolfot és Woolfot szemlélő önmagát. Személyes irodalomfelfogását, már-már a „Woolf-i ziláltságot” (Németh László szava) és serpentin-ként kígyózó gondolatfűzért utánzó sajátos hangvételét képes volt elfogadtatni velünk, pontosabban az irodalmi kísérletezésekre, újításokra, műhelylátogatásra hajló olvasókkal. Miként említettem, a Tandori fordította regények némelyikét majd egyszerre olvastam, olvastam némelyiket újra épp az ő fordítása kedvéért (másét is olvastam, talán „szöveg-hűbbet”, mégsem hagyott nyomot a „hangja” bennem, ellentétben a Tandoriéval), ezzel

a személyes hangvételt, olvasatot, fordításélmény-beszámolót, megannyi fragmentumot tartalmazó kötetel, melyről maga a szerző mondja, a kimondás felszabadító örömeivel és a kimondottak feletti szemlélés nyugalmaival: „szigorúan élmény-és-véleménybeszámoló”. Tandori megkapó (kinek ellenkezőleg: elidegenítő) személyességére mi sem jellemzőbb e vallomásnál: „Magamnál magamabb nem lehettem soha irodalmilag, mint e fordítássorozatban” –, s bátran hozzátehetnénk, soha nem volt annyira Tandoriból a „magyar-Woolf”, mint az ő fordítása, magához ferdtései révén; végül is a Woolf-életmű jobbika „a keze alatt magyarra átforg”. Gondolom, sokakban felmerül az egyszer (sokszor, majd minden valamirevaló műfordítás esetén) már felmerült, lehangosabban a Gyergyai fordította Proust-kötetek kapcsán elhangzott vád: vajon Woolf-hangja beszél-e ezekben a Tandori magyarította regényekben, vagy Tandori, aki többet adott, a kelletténél is többet, saját hangjából és idegműködéséből, szókészletéből és mondatszerkesztéséből, a Németh által emlegetett „ziláltságából”. Az a másik kérdés sem egészen az ördögtől való: vajon a Tandori-féle „hang-játék” kiállná-e a próbát, azt a már szintén sokat hangoztatott próbát tudniillik, hogy mondjuk, ha egy angol illető, magyarból fordítaná vissza a maga nyelvére Tandori-Woolf regényeit, azok miként viszonyulnának az eredetiekhez? Tandori kétszer is elszólja magát, a maga javára szól az „átforgatás” lényegét érintve; egyszer azt írja az irodalmárok „parádé-apparátussal” történő műértelmezése ellenében, az *Évek*-regény kommentálásakor: „Hanem én egy egészen más *Évek*-regényt olvastam. Mondhatni, s kapaszkodjunk meg itt, ha Virginia nem tette modernné a regényt, én azzá tettem. Sajátos vakolvasással, ahogy csak az anyagszerűt értékeltem”; másszor pedig: „De ha a keletkezés sorrendjében vesszük 'hét regényemet' (melyek teljesen Virginia regényei maradtak, mert ha bármi, hát a szöveghűség a javamra szólt most) ”.

A meglepetés-élmény más szempontból és más síkon is értelmezhető, például, ha felteesszük azt a kérdést: hogyan lehetne jól, precízen, formailag és műfajilag meghatározni vagy csupán körülírni ezt a Tandori-művet? Maga a szerző nem könnyíti meg az olvasó (sem az átlag, sem az elfogult, sem a részrehajló, sem a hivatásos) dolgát. Valahol ezt írja: „Nem hivatásom itt – mondtam – sem 'többi' regényét, sem társadalmi újságírói, regényelméletírói tevékenységét elemezni, ez itt: élménykönyv”. Ami rendben is van, az írók és irodalmárok esszéin és naplóján edződött olvasót legalább annyira ejti rabul Tandori megannyi „élménykönyvbe” gyűjtött személyes vallomása, mint a műfordító idézte Woolf-élmények. Másutt azt olvashatjuk Tandoritól, hogy e mű: önéletrajzi könyv: „Erről írtam talán úgynevezett önéletrajzi könyvemben, de itt, ahogy Virginia annyira önéletrajzi (meg nem; mellék-írásaiban nagyon-nagyon önéletrajzi), elfog az ihlet”; s e kijelentése első tagján: az „önéletrajziségen” nem is akadunk fent, mert később és sokszor, elég sokszor, hogy agyunkba véssük hangoztatja a személyes olvasat, élmény, élmény-rímeltetés, vallomás jellegét könyvének. Egészen odáig merészkezik, hogy a műhelynaplószerű kötethez fűzött *Ami még maradt* „tartozékokban” kereken kimondja: „Nem mertem volna 'ilyenre írni'. Munka közben alakult, ahogy távolodtam minden előítéletemtől, vagyis hogy 'ezt-és-ígykéne' talán”.

A kötet elején viszont azt hangsúlyozza, hogy: „a világirodalom nagyon nagy alkotóit nem biztos, hogy lehet olvasnunk (épp) ma” –, ennek ellenére maga is olvasó, sőt szenvedélyes, értő és műélvező, szívét és értelmét az olvasásra kiszemelt műnek odakölcsönző olvasó egyben: „átlagos olvasó vagyok én is, csak fordító is egyben, meg fél életemet iroda-

lommal töltöttem”. Vagyishogy a maga személyes olvasatát elénk táró „átlagos olvasó” (akinek az „átlagosságában” azért mégsem hihetünk igazán, pancserként, mondhatni: bár az átlagolvasó ilyen volna, bár volna ilyen átlagolvasó nagyobb számban!), deklarálja, tudomásunkra hozza, szerénysége tudatában jelzi: vigyázat, a fél életét irodalommal töltötte, nem egészen botcsinálta „műélvező”, inkább sztalker. Viszont miközben bevezet a műfordító szemináriumába, arról a boldogító írói szabadságról vall, eléggé hangsúlyosan, hogy nem tartozik sem az olvasónak, sem az irodalmár szakmának felelősséggel kijelentéseieért: „Természetesen előnyöm (lehet), hogy nem voltam anglista, nem ismerem hát köteles tanulmányaimból, sulykolások révén az angol regényt mint olyat”. Napjainkban, amikor – Bernhard szellemes kifejezésével – a „divatos hivatkozástekintélyek” említése nélkül nem is lehet valamirevaló tanulmányt publikálni, irigylésre méltó – az ami évtizedekkel korábban még természetes volt, hogy írók töprengtek az irodalomról, műhelygondjaikról és kedvelt olvasmányaik nyújtotta esztétikai élményekről, és senki sem vetette szemükre e „kalandozásukat”, mivel hivatásgyakorlásuk részét képezte, hogy beleolvassák magukat az egyetemes irodalomba és személyes véleményét formálnak róla – Tandori bátorsága, hogy fittyet hány konvenciókra és kánonokra, magát írja ki e kötet lapjain. S nem tesz úgy, mintha nem volna tisztában „különködés”, a kánonok és gyártóik elleni ágálása következményével. A szemlélt és műbe fogott tárggyal szembeni távolságtartását, távlatosságát és szabadságát más szempontból is fontosnak vélte megőrizni: „szó sincs róla, hogy én Virginia Woolffal, regényművészetével, átvitt értelemben a fordítás révén vele, könyveivel, stílusával, alakjaival azonosultam volna” – magát akarta próbára tenni, ahogy Géher mondta: a „bensőséges irodalomismeret és irodalmi érdeklődés” talált alanyt Virginiában és a magában Tandoriban, a kettő nem összekacsint cinkosok módjára, hanem egymás kezére játszik: ki-ki legjobb arcvonását mutatva.

Mégis, gyanítom, akkor járunk legközelebb az igazsághoz a Tandori-kötet műfaji megközelítésekor, ha az esszéírást, s kiváltképp a Szentkuthy-féle naplóalkotó esszéírást említjük; pontosítsunk, a gide-i játék: a regény (*Pénzhamisítók*) és a végéhez toldott regény-naplója formula, és a valójában egyetlen gigantikus naplóként felfogható Szentkuthy-életműbe megszámlálhatatlan sokszor beiktatott naplófolyam újrázása a mű: még sem reminiscencia. Az esszéírással szemben vannak kétségei, bevallott és megfogalmazott kétségei Tandorinak. „De hiteles képem-e az esszéírás, egyáltalán, pár verset leszámítva (*Paper Star* etc.), az írás? Nem az van-e, hogy egészen mást gondolok, amikor nem írok, pontosabban, nem gondolok semmit, hanem ha magam vagyok, csak madárkámért aggódom (...) s így nagyon sajnálatos, rám nézve gyötrelmes, ha írok?!?” Ez a hang ironikusan és frivolan felel (s nem utánoz, hangjukra nem talált tehetségtelenek szokása szerint), klasszikus irodalmi játékba, olümposzi fecsegésbe kezd, irodalmi pórnép feje felett, a hajdani mesterrel, Szentkuthyval, s kíváncsian figyel, észre vesszük-e, hogy az effajta mondatok mit evokálnak: „Mint általában, ha a szellem életét éled, két dolog küzd benned, eminnen, hogy elég-e a te 'tudásod', érzés-világod, elég vagy-e magad (mindazzal, amit összeszedtél, összetapasztaltál, főleg, ha fordításról van szó, s a fordító te vagy... de itt nem „fordításról” van szó egészen mégsem), elég-e, vagy másoktól is kellene s még sok, valami nagyon jó”.

Egy dolog ellenben biztos, s a lehető leghatározottabban szögezi le Tandori a szemlélődése, gondolkodása, írása tárgyává tett Woolf kapcsán: „Teljes Virginia-képet ne várjon

tőlem az olvasó, mert ehhez a szerző (Virginia Woolf) elméleti munkásságát is figyelembe kell venni. Magam nem béklyózva táncolok, hanem ellenkezőleg: túlsággal is szabadon. Bár szórakoztató lennék vele (legalább) ”.

2.

Géher mondta Tandoriról *Az irodalom helyzete: vallomás* esszéjében (jegyezzük meg, 1986-ban!): „Érdekli vajon az úgynevezett középnemzedék mai magyar irodalmát, hogy például Tandori Dezső (ez a mindent-megkísértő műfordító és egyetlen kísértéssel viaskodó lírai költő) mit akar évek óta a verebeivel mondani? Semmit? Ahhoz túl sokat és jól beszél. (...) Az irodalom dolga lenne, hogy utánajárjon ennek a bestiális motívumnak; hogy kiderítse, mi folyik ebben a műhelyben, milyen vér a művekben. Az áruló nyomokból végül is ki kellene derülnie a tényállásnak: hogy miféle kegyetlen tudást tartalmaz Tandori életműve ”.

S ha most, a 2008-ban napvilágot látott Woolf-kommentárba beleolvassuk magunkat, egyszeriben szembeszökővé válik, túlságosan is, mivel túl sok helyen érhető tetten a „személyesen olvasott” kommentárban az összekacsintás, az összebeszélés, hogy Tandori részéről létezik egyfajta visszamenő-ható beszélés a Géher-szöveggel: az utalások rejtettek, láthatatlan történetet írnak. Meglehet, a hatvankilenc éves Tandori újabb esélyt ad, a monomániásan mindig csak önmagáról, önmagáról megannyi vesszőparipán lovagolva írni tudó íróként újabb megközelítési lehetőséget kínál az olvasóknak és irodalmároknak, hogy eltöprengjenek a verebei, betegség-tünetei és „kegyetlen tudása(i)” lényegén.

Töprengésünket könnyítendő vagy ellenkezőleg, efféle mondatokat olvashatunk a szerzőtől: „Átmegegyek kicsi bice madarunkhoz, etetem szőlővel, azon mézszanyaggal, tollasodjon a riasztóan lecsupaszodott melle, torka. Én nem bírok egyszerre három tényezőt! Kettőt se. Sokszor egyet sem”; vagy: „sérültségem dolgában aggódom, jó lenne tünetmentesnek lenni (...) De a gépelés a sérv-diszpozíciónak (orvosom szava!) talán nem tesz jót. Így aztán bajban vagyok. Fél napokat töltök ücsörgéssel, mászkálással; jó, ezért is jó – meg eleve jó –, hogy itt van a madárkám, törődhetek vele, a nyár ilyen, nekem jó, nem egyhangú, csak a gépelési ’öntilalom’ (vagy ha mégis túlzásba viszem: az aggodalom) rossz”. Az egy, vagy két, esetenként sok-tényezővel nem bírás, a szemlélt dolgok kapcsán említhető hagymahántás, az azonosíthatatlan betegséggel viaskodás eredménye: szükségszerű magányba zuhanás, „gépverőinasként” szövegen munkálkodás: annak lelki és fizikai kínjaival egyetemben. Ezzel az örvényszerű mozgással ellentétesen hat: a gépelés tilalmi időszakaszain átívelő madáretetés, a Woolf-regények magyarítása, mint műfordítói és írói kihívás, a Woolféhoz hasonló elszigeteltségtudat, és evidenciáival magára maradás élményének a feldolgozása az „élménykönyv” megírása révén. Madarak kalitkából reptetése: megint csak metafora; Hajnal Gabriella egyik szőnyegén látható a nyitott kalitkából kiröppenni nem vágyó madár, s ellentéte, a lendítőkerékkel felhúzható madár gépies mozgása: a kettő együtt lét-és szabadságmetafora. A verébbel beszélgetés-momentumok pedig Kass János Szent Ferenc-sorozatának méltó társai; mindketten elmondhatják: ahol szellemi és erkölcsi káosz uralkodik, kirekesztő-kánongyártás és egymásnak-udvarlás dívik, a teremtés nyelvén már csak a madarakkal szólhat az ember, művész-vagy szellemtárssal többé már nem. „Mrs Ramsay azon töpreng, hogyan szabadulhatunk a magányból. Valami jelentéktelen apróság révén: látványocska, hang. Verébbe? (Én) Nem! A *Torony* lényege ez is: ne

aktualizálj, ne játssz hasonlósdit. Fogadd az élményt. Tehát én nem akartam semmiféle magányból szabadulni, ellenkezőleg, ezt az örökkévalót, melynek mintha se kezdete nem volna, se vége, a Torony-könyvet fordítóként, feladatul 'birtokolni'. Mi rosszabb? A birtoklásnak csak a gondolata is, vagy hogy valamivel még dolgunk van, feladatunk? ”

Tandori éppen a Woolf-regények fordítása után, visszatekintve a műfordítói évtizedekre, a különböző betegség-tüneteket okozó önfeladásokra, ilyesféle kijelentéseket tesz: „Virginia Woolf fordítása során jobban megtanultam megvetni sok mindent, de nagyobb együttérzés is alakult bennem” – talán a bice verebek, a kisemmizettek iránt?

3.

Tandoritól idézzük: „Átlagos olvasó vagyok én is, csak fordító is egyben, meg fél életemet irodalommal töltöttem, ráadásul úgy érzem, az író a centrális művész. Épp mert fogalmakkal dolgozik, de nem tudományosan. Megjeleníti a teljes embert”. Mintha újfent párhuzamos beszédnek, összebeszélésnek volnánk a tanúi, el is hisszük, ha felidézzük mit ír Géher István: „A világirodalom kritikusat a szövegtisztelet avatja filológussá; az, hogy számára az író – mint téma – szabadon választható tárgya az elmélyült szövegkritikai érdeklődésnek. (...) Aki az irodalmat kedvére tanulmányozhatja, annak kedvet és közönséget kell találnia az irodalom tanítására is”. (*A filológus feladata: utópia*). Engem Tandori írói és műfordítói gesztusa érdekel a Woolf-kommentár olvasásakor, hogy mialatt és minek utána lefordította a hét regényt, a szépség helyett, mellett, miért a másik megértésének, miért az íróként odafordulásának és a másik író megnyílásának módozatai érdeklik. (Maga is felteszi magamagának a kérdést: „De miért mániám nekem a szépség helyett a megértés? Miért teszem magam idegenebbé a világban, mint amennyire én a világnak eleve idegen vagyok? ”) Ez a fajta önfaggató, műteremtés közben írói szándékot, textúráját létrehozó gondolatfűzést és stílus-megértést tárgyává tevő gesztus, kétségkívül nagy példaképéhez: az író-műfordító Szentkuthyhoz, s kiváltképp is *Az alázat kalendáriuma* és az *Egyetlen metafora felé* naplóiban megszólaló „világnak idegen” Szentkuthyhoz közelíti. Olybá tűnik nekem, mintha a Woolf-megértés, a folyamatos író-műfordító tevékenységének élményrögzítése közbeni életműmegértés (mely folytonosan magamagáról szóló beszédre készíti Tandorit, s az írói természetének feltáratlanságáról és kétes-felületes recepciójáról való beszédre is), s e kettős, kétféle megértésről beszéd el is idegeníti őt olvasóitól, talán az önfeltárás és textúrává válás stílusa okán is: Szentkuthy maga is ezt tapasztalhatta, s nem csak a *Prae*-vel. Erről az elidegenedésről, az irodalmi kánonon kívül rekedtségről, a magyar irodalmi recepció olykor részrehajló, olykor szűk látókörű válogatásáról is van mondanivalója: „Persze, eleve gyanús az az ember, szerénységem, csekély fordítói valamiségem, aki (amely szempont, két lábra állva s járva) Martin du Gard munkásságát a XX. század nagy prózateljesítményei közé sorolja. Rendben, de a magunk portáján kereskedve, jó helyen van-e Szentkuty? A másik oldalon – véglet, szintén – újabban Mándy? Divatok alakulnak, aparegényeken kezdve a közönség-kegykeresés más régióig leereszkedve, már-már szállva, a monotóniát, mint saját szagát, nem érzi az irodalmi közeg”.

Szentkuthy Miklóstól ismerős ez a világmindenséget és létteljesség-élményt nyújtó olvasmányrengeteget, művészettörténetet (még inkább művészettörténeteket: így egyenesen többes számban) és életeseményeket saját tudatán, idegműködésén és vérkeringésén áteresztő, fermentáló írói magatartás. Ennek a távlatteremtés és hagymahántás aspektu-

sából történő vizsgálódásnak a következménye: egyszer obszervatóriumi távcsövön át szemlélni az univerzumot, másszor laboratóriumi mikroszkóplemezre helyezni a mikro-világ jelenségeit; a fenomenológiát segítségül hívva kimeríthetetlenül sok és sokféle kijelentéseket tenni a dolgokról, részletekig menően; később visszavonni, módosítani a leírásokat és következtetéseket; analógiákat állítani a megértés érdekében. Ámbár soha nem lévén elégedett a szemlélődő a le- és körülírással, a természettudományi törvények és matematikai képletek rendszerében próbálja helyezni a véglegesen soha meg nem ragadhatót. Az *Egyetlen metafora felé*-ben az élet vagy mű, a stílus vagy téma örök dilemmáján vívódó Szentkuthyhoz hasonlóan kételyek és írói rejtvények tartják izgalomban Tandorit is: „Talán kiderült mostanra, hogy az életmű és az élet, meg még valami (a szent világirodalom és szempontja) cikázó, de lassú hálók összefüggérendszerre érdekelt, ezt próbálok most már, sok mindent megtárgyalva, visszautalásokkal, összehasonlításokkal szolgálni”.

Szentkuthy teljesen rendhagyó és öntörvényű módon, a „szent világirodalom és szempontjai” – hogy a Szentkuthy tükrebe pillantó Tandori szellemében frivolak is legyünk – figyelembevételével teszi meg Joyce *Ulysses*-ének fordítása és saját írói-műfordítói műhelybeszámolói (naplójegyzetei) kiindulópontjaként, e eközben maga is kettős tükörben szemléli magát: Joyce-éban Szentkuthyt, aki megjátssza Szentkuthyt, ahogy Géher mondja tétként játssza meg magát: az író és műfordítót, s persze a magyar irodalom botrányos módon botrányosnak tartott „különcét”. Tandori már csak bizonyos értelemben rendhagyó, (Szentkuthy hasonló tette okán már nem, ellenben annak a szellemét követve, hogy: „az irodalom maga: a saját lényegével való foglalatossággá vált irodalom” – Blanchot – megint, újfent, sajnos és igenis rendhagyó). Ám teljes mértékben öntörvényű módon tekint bele Virginia Woolf tükrebe: magyarítandó egy épp saját tevékenysége révén összetéveszthetetlen hanggá vált nyelvet és magyarrá soha nem váló írónői magatartást, és e tükörnézése emlékezteti korábban is „ősenek”, elődjének, talán „mesterének” vélt Szentkuthy tükörnézésére, annak valamennyi következményével együtt. Az pedig, hogy monográfia-terjedelmű tanulmányaimban szemléltem másfél évtizeden át az író: regény, napló, dedikáció, tanulmányíró Szentkuthyt, majd a Woolf-tükreben magamagát kereső és a „személyes olvasmányélménnyé” vált életmű olvasása közben Szentkuthy módjára naplófélet író Tandorit kommentálok, mindkét esetben, mint a mások tükrebe nézegető írókat szemlélő, az ő tükörükben magamat néző író: ez a többszörös tükröztetés és másikat és magamat kommentálás, különös öndefiníálás: maga az irodalom.

Más pontokon is tetten érhető a hol bevallott, hol csak sejtetett Szentkuthy-hatás, kölcsön- és ellen-, vagy éppen ráhatás, „tehát a magunk kis szemináriumában effélékre jutottunk: mind-mind a részletek. A regény a maguk megérdemelt, jelentős helyére teszi őket. Én erről írok. De a magam 'életében' épp azoktól nem kapom meg a magam 'fontos' részletei iránti megértő érdeklődést, akiktől várnám”. Az irodalomban létezés során szabadság- és alkotásvágyból, öndefiníálás igényével végzett feladatokkal birkózás, az elvégzett penzumokra visszatekintés révén önmagukban is tudatosított érdemekkel szembenezés okozta jogos öntudat, és a megoldásokról, a művészi kvalitásról tudomást nem vevés, a kánonból kimaradás jogos fájdalma (szűklátókörűségből? farkasvakságból? mórliczi korrupcióra hajlandóságból s klikkesedésből magyarázható a kirekesztés?) együtt és egy időben zsongítja, delejezi magát az író, s e hintázás okozza az írói asszókban ejtett kíméletlen oldalvágásokat, fájó pengeszúrásokat, persze a frivol kiszólásokat és irodalmi nemte-

lenek lesajnálását. „Te, meg fogod látni, micsoda kincs / egy kilincs / lenyomására alkalmas kéz, vásárra / és jégre, majd kétszer meggondolod, / mikor viszed megint magad”.

Egyébként Tandori öntörvényűsége mi sem jellemzőbb, minthogy nem kell, nem igazán kell Tandorinak a Woolf-élmény meghatározásához, önvizsgálathoz Bécsy Ágnes Woolf-világát be- és megmutató könyve, mivel nem érdekli a szaktudomány, mindenütt és mindig magát olvassa bele az életműbe. Az öntörvényűség másik bizonyítéka, hogy Tandorit cseppet sem érdekli a Joyce, Woolf, Szentkuthy esetében egyaránt hangoztatott, nálunk régóta botránynosnak minősülő, regényírókat negatív fénybe állító „cselekménytelenség” vádja, s kicsit unalmasnak, idejeműltnak véli persze ennek az írói fogásnak, elbeszélésmódnak a védelmét is. Már Szentkuthy is védekezni kényszerült amiatt, amit Tandori említ fordítottja kapcsán: „A modernistább Woolf-regényekben kicsit mindig indázza, folyondározza a cselekménytelenség törzsét a stílustudat(unk), nem adjuk át magunkat anynyira”.

4.

Tandori műhelyében időzve, másik két meglehetősen öntörvényű és önnön törvényeik szellemében elvárásaik mércéjét meglehetősen magasba helyező magyar író véleményére voltam (ismét) kíváncsi, Virginia Woolfot illetően, s persze fogadni is mertem volna, akár nagy tétben is, hogy mindkettőjüknek van véleménye, megvan a maga meglehetősen sajátos, különbejáratú, mégis pontos, telitalálat-véleménye az írónőről, s ebbéli hitemben nem is csalódtam.

Mindjárt elsőként a Németh Lászlóra kerestem rá (alkalmasint olvastam már, most csak felfrissítettem) az *Európai utas* kötetbeli két recenziójából; a *Mrs. Dalloway* regény kapcsán írja: „zilált s igaz, hogy közismert fogások jóvoltából zilált, mégis formai remek. Ha zilált, a ziláltság forma-művésze, ha fogásai ismertek, az ismert fogások nemes formateremtő izlésében olvadnak fel”. Az *Orlandó*ról való mondandója („Nála az izlés egyben szerkezet is, s ha igazán nőies vonást keresünk rajta, ez az. E regény nem úgy íródott, mint a férfiak regényei, akik terv után építenek. (...) Egy végrehajtott terv sohasem lehet ilyen tökéletesen zilált, ilyen geometriátlanul egész. Játék: talán nem is egy nagy szellem játéka, de játéknak páratlan. A mi ragasztott bajszú asszonyíróink tanulhatnának tőle”) részben az egyetemes irodalom birodalmában felfedezőként bolygó utas markáns kontúrokkal felskiccelt vázlata a regényírónőről, részben kíméletlen s talán bántó oldalvágása a magyar regényírók, kiváltképpen is a nőírók felé. Csakhogy semmiképp sem feledhető Németh nagy erénye (miként oly sok más író: Proust, Joyce, Gide, Ortega esetében), hogy író-olvasóként, utazó-felfedezőként a harmincas évek legelején fedezte fel és mutatta be a magyar olvasóközönségnek az angol írónőt, hivatásos ítéskéket és irodalmárokat megelőzve. Németh a „ziláltságot”, mint írói szándékosságot és regényszervező erőt említi erényként, amihez némi bátorság kellett, különösen, ha számba vesszük, hogy tette ezt akkor és egy olyan olvasótábornak, amely még sem Proust, sem Joyce regénymonstrumával, emlék- és tudatfolyam-regényével nem ismerkedett össze, Szentkuthytól fanyalgott, s azon csekély réteg is, amelyik később valóban beléjük kóstolt, óvatosan és fanyalogva tette, kávéskánállal, mintha attól kellett volna félnie, hogy megégeti a száját.

Az írónő másik erényének az építkezés nélküli játékot, szó szerint a „szerpentindobálást” tartja Németh László, s arra a következtetésre jut a regényt illetően: „talán nem is egy

nagy szellem játéka, de játéknak páratlan”, amiben az a meglepő, hogy Németh maga sem a „ziláltságot”, sem a „szerpentindobálást” nem tartja olyasfajta írói eszköznek, melyet saját írói gyakorlatában követésre érdemesítene. Az egyébként nem egészen elfogulatlan ítélet Tandorinál ekként módosul, joggal téve a finom distinkciót: „Virginia Woolfnál sem a gondolat bontakozik ki, hanem a textúrája. Ahogy a Dalloway-történetet írva Virginia nem is nagyon tudta, mi a téma, csak az anyag számított”. Később, másutt Tandori tovább finomít a kijelentésén: „biztosra veszem, hogy semmiféle meghiúsult vagy mégis megvalósítandó (élet-értelem) eléréséről nincs itt szó. Egy felületről van szó, melynek értékes és közbömbös mélyei vannak. Az izgalmasan tagolt prózakollázsról van szó, mely meghaladja önnön kollázsjellegét. Arról van szó, ami történik, és ami történik, az azért gördül, vonzó-lódik, akad el stb. a mi szemünkben (számunkra; az olvasónak) mert Virginia pont így és nem másképp mondja el”. Tandori, aki nem függ sem egyetemi tudósok ítéletétől, sem a kenyéradója elvárásaitól, amúgy reflexív természetű íróként igyekszik kiszabadítani a skatulyából, a kánon-fogságából „védencét”. Miként Szentkuthy is kénytelen volt címkéket szaggatni néhány évtizeddel korábban, Tandori is megismételni kénytelen a rossz, a semmit meg nem magyarázó vinyetták felkaparását, dühösen ríposztózik a tudatosan komponált regényszerkezet hiányosságaira, a cselekménytelenség, az olvashatatlanság vádjai ellen: „nem nevezném tudatfolyamnak a dolgot, inkább: hogy bele van oltva-oldva egyik anyagféleség a másikba. Ismétlem, a naturább-naturább matéria és az emberi, képzeti, vélekedési (érzelmi) anyag fonódgat, foltra folt olvad, mondom”.

Tandori műhelyében időzve kedvem támadt rálapozni az irodalmi publikációkat összegyűjtő Márai-kötetek egyikében a Woolf-ot érintő passzusra, s hogy megismertem véleményét az angol írónőről, egy másik író természete és olvasási módja is megjelent előttem újfent. „Nem ok nélkül említem Csehovot: Virginia Woolf halálhírére ennek a nagy orosz írónak emlékét kelti föl. Woolf is tudta, amit utánozni nem lehet: a semmiről beszélni úgy, hogy a mindenség is benne legyen minden egyes szóban” – írja a maga nagyvonalú, zsurnaliszta hangvételt megütő modorában Márai. Ám, ha kicsit is belegondolunk a felvetett párhuzamba, cseppet sem tűnik sebtében végiggondoltnak, alkalmasint felületesnek; egyébként Tandori is említi: „Valaki azt mondta, az 1913-as év ábrázolása felülmúlja még Csehov Cseresznyeskertjét is. Eléri, mondom én”. Márainál a „semmiről beszédben” fel-s megidézett mindenség-érzet, a csehovi hősök egymás-mellett elbeszélését idéző ábrázolás a döntő; Tandorinál így módosul, csiszolódik, finomodik a műhelymunkálatok során az alakteremtésről vélekedés: „alakjai például (és Virginia alakjai általában) mennyire nem elsősorban egymásra vonatkoztatottak, hanem egymáson át valamit mint-ha meglátni akarnának, abszolúttabbat, 'igazságot'”.

5.

Nem követek el szentségtörést, ha azt állítom, utólag: e Woolf-regényeket kommentáló Tandori-kötet nem is annyira Woolf miatt vonzott (legfeljebb másodlagosan), mint inkább Tandori készített töredékekben gondolkodásra, persze már az alcím is elárulta: miről vagy kiről lesz szó, a műfordítóról, akinek mesterséggyakorlása közben az egyik legfontosabb felismerése a naplójáról és naplóíró-önmagáról: „kiutazás volt ez, elutazás valamibe, 'ki' abból, amik nem vagyunk igazán magunkban idebenn... vagy inkább *odabenn*”.

Ha egy író kötetét a kezünkbe vesszük (főleg egy olyan személyes indíttatású kötetet, melyben az egyik író a másiktól kíván a személyesség hangján szólni, a művében tett utazásról, hogy a szemlélete tárgyává tett „odabenn”-jét” vizsgálva önmaga lényegére találjon), magunk is arra törekszünk, átlagolvasók, filológusok, alkotók egyaránt, hogy ráébredjünk arra: „amik nem vagyunk igazán magunkban idebenn”, dacára annak, hogy nagyon szerettük volna olyannak hinni magunkat, s az olvasás-fölfedezés, Rilke intelme szerint talán segít közelíteni a valóságos önképünkhöz. S ha ez sikerül, valamelyest, cseppet sem bánjuk, hogy jelen esetben, végül is Tandoritól nem kaptunk hiteles Woolf-életrajzot, kikezdhethetlen műrajzot, csak egy „gépverőinas” műhelyébe pillanthattunk be: hogyan történik a megidézett és „magyar hangja” közötti párbeszéd; miképpen jön létre az irodalom; miféle tudást és nyelvi leleményességet kölcsönöz saját személyiségéből a műfordító az „idegen” szövegtesthez. Valljuk be, ennyi elég is egy műhelynapló, vagy töredékes önéletrajzi-mű élvezetes olvasásához.

